

KS. RYSZARD SZTYCHMILER ^{a,®} <https://orcid.org/0000-0003-3168-9835>^a Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie; Wydział Prawa i Administracji; ul. Obiży 1, 10-725 Olsztyn, PL[®] Ryszard.Sztymiler@UWM.Edu.PL**Stefan Wyszyński, *Pro memoria*, t. 9: 1962, red. A. Poniński, Warszawa : IPN, Archidiecezja Warszawska, Archidiecezja Gnieźnieńska, Wydawnictwo UKSW 2020, 400 s.**

Czytelnikom została niedawno udostępniona cenna publikacja dająca doskonały wgląd głównie w dzieje Kościoła w Polsce, ale pośrednio także w dzieje Narodu Polskiego około połowy XX wieku, opisane na podstawie notatek kard. Stefana Wyszyńskiego – Prymasa Polski – sporządzonych w roku 1962, a więc siedemnaście lat po II wojnie światowej. Autorem opracowania i krytycznego wydania *Pro memoria* kard. S. Wyszyńskiego z roku 1962 jest kapłan diecezji wrocławskiej – ks. dr Antoni Poniński. Publikacja wydana w 2020 roku przez IPN, UKSW oraz Archidiecezję Warszawską i Archidiecezję Gnieźnieńską w eleganckiej szacie graficznej, obejmuje XV + 399 stron, w sztywnych praktycznych okładkach.

Dzieło jest dziewiątym tomem wielkiego przedsięwzięcia edytorskiego – krytycznego opracowania wszystkich zapisków prymasa Wyszyńskiego, które stało się możliwe dzięki odpowiedzialnej i dalekowzrocznej decyzji władz Rzeczypospolitej Polskiej oraz IPN. Jest ona owocem Centralnego Projektu Badawczego Instytutu Pamięci Narodowej „Władze komunistyczne wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Polsce 1944–1989”, w jego serii wydawniczej *Kościół katolicki w dokumentach*. Redaktorem całej serii jest wybitny znawca dziejów Kościoła katolickiego okresu PRL, dr hab. Rafał Łatka.

W skład recenzowanego tomu wchodzi: 1) Wstęp do tomu dziewiątego, autorstwa Antoniego Ponińskiego, w którym autor wydzielił: tło historyczne (s. V), zasadnicza tematyka zapisków prymasowskich (s. VI–XII) oraz uwagi edycyjne (s. XII–XIII), 2) Zasady wydania (s. XIV–XV), 3) odręczne notatki kard. S. Wyszyńskiego od 1 stycznia do 31 grudnia 1962 r., zawarte na 793 stronicach, wraz z bogatym aparatem krytycznym (s. 1–361), 4) Wykaz skrótów (s. 363–371), 5) Indeks osób (s. 372–397).

Najcenniejszym niewątpliwie elementem całego opracowania są autentyczne codzienne zapiski prymasa Wyszyńskiego, człowieka najlepiej znającego realia Kościoła w Polsce w 1962 r. i najbardziej wiarygodnego, sprawdzonego nie tylko przez dzieła osiągnięte w czasie jego posługi pasterskiej, ale także przez trzyletnie bezprawne uwięzienie i późniejsze różne formy szykanowania.

Drugim niezwykle ważnym elementem są bardzo wnikliwe, a jednocześnie bardzo skrótowe przypisy, zawierające ogromny materiał historyczny będący objaśnieniem i naświetleniem zapisków prymasa Wyszyńskiego. Jednak największą pomocą w lekturze dzieła jest opracowane i zamieszczone we Wstępie tło historyczne oraz skrótowe omówienie tematyki zapisków Prymasa. Bez tego wiele tekstów w zapiskach byłoby niezrozumiałych lub mniej zrozumiałych, szczególnie dla osób, które nie żyły jeszcze w roku 1962 lub były wtedy dziećmi, które nie znają z autopsji walki władzy komunistycznej z Kościołem i duchowieństwem.

Słusznie ks. Poniński w tle historycznym przypomina, że rok 1962 był bardzo ważny dla Kościoła i dla świata. Był to rok kryzysu kubańskiego, kiedy to świat stał na krawędzi wojny atomowej, a dzięki pomocy Jana XXIII kryzys ten został w ostatniej chwili zażegnany. Był to rok rozpoczęcia Soboru Watykańskiego II, którego prymas Wyszyński był ważnym uczestnikiem, a który wniósł wiele zmian w życie Kościoła. Dokładnie autor naświetla sytuację Kościoła w Polsce: usunięcie nauczania religii ze szkół, zamykanie szkół katolickich, powoływanie alumnów do wojska, utworzenie w MSW Departamentu IV do intensywniejszej walki z Kościołem, a z drugiej strony trwająca Wielka Nowenna i pojawianie się w gronie Episkopatu Polski nowych biskupów i nowych rządców diecezji, w tym biskupa Karola Wojtyły. To wszystko miało wpływ na wydarzenia w Polsce i znalazło odbicie w treści zapisków Prymasa.

Z przedmiotu czyli tematyki zapisków prymasowskich ks. Poniński wyróżnia najbardziej charakterystyczne i znaczące dla Kościoła w Polsce wydarzenia. Przypomina, że Prymas jako przewodniczący Konferencji Episkopatu Polski nie tylko kierował Kościołem w Polsce, lecz jako metropolita dwu największych w Polsce metropolii wywierał znaczny wpływ w diecezjach należących do tych metropolii. A ponadto często mógł decydować w imieniu Stolicy Apostolskiej, gdyż z racji na reżim komunistyczny papież udzielił mu specjalnych, wyjątkowych, uprawnień. Słusznie zatem redaktor tomu wyraził przekonanie, że „zapiski prymasowskie są pewnego rodzaju leksykonem spraw, którymi żył Kościół w Polsce” (s. VII). Dają one bardzo wiarygodny obraz sytuacji Kościoła w ówczesnej Polsce. Potwierdzenie tych diagnoz znaleźć można także w innych publikacjach (np. R. Łatka, *Prymas Wyszyński wobec rzeczywistości politycznej doby Władysława Gomułki*, w: *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 2: 1956–1972, Szczecin 2018, s. 47–65). Zapiski pozwalają poznać, jakimi sprawami zajmował się kard. Wyszyński: tak osobistymi sprawami wielu ludzi, mało znanych i bardzo znanych, jak też trudnymi relacjami z władzami komunistycznymi, które potrafił tak prowadzić, że Kościół mógł zachować większą niezależność od tych władz niż

kościół w innych krajach socjalistycznych. A potrafił też prostować u papieża niepełną wiedzę Sekretariatu Stanu o problemach Kościoła w Polsce. Prymas Wyszyński miał tak wielkie zaufanie u papieża, że ten akceptował przedstawiane przez niego kandydatury na biskupów. Miał też bardzo wyważone i roztropne zdanie w sprawie procesu biskupa Czesława Kaczmarka i jego pozostawiania na stanowisku biskupa kieleckiego (s. IX–X). Miał on szczególną więź z abp. Antonim Baraniakiem a zaczynała się wtedy takowa z ówczesnym wikariuszem kapitulnym w Krakowie – biskupem Karolem Wojtyłą. Z zapisków wynika „nadzwyczajne uznanie dla członków Instytutu Prymasowskiego, ale i nieskrywana rezerwa wobec zachowania środowisk «Znaku», «Tygodnika Powszechnego», «Więzi» i zupełny chłód wobec środowiska paksowskiego i jemu podobnych. W świetle dziś znanych dokumentów o nastawieniu tych środowisk do prymasa i o wpływach służb tajnych PRL na sposób relacjonowania obrad soborowych można podziwiać intuicję kard. Wyszyńskiego, krytycznie odnoszącego się do polskich korespondentów soborowych” (s. XI).

Zapiski *Pro memoria* w dużej części dotyczą dyscypliny duchowieństwa i zakonów, organizacji i stowarzyszeń katolickich oraz spraw majątkowych Archidiecezji Warszawskiej i Archidiecezji Gnieźnieńskiej. Prymas odnotowuje rozmowy w sprawach trudnych polityków i kapłanów (np. s. 5, 7, 29, 41, 44, 47, 67), przeważnie nie podając ich treści, ale czasem dając pewien opis, jak np. z rozmowy z kard. Döpfnerem o stosunkach polsko-niemieckich (s. 68). Więcej o tych osobach czy wydarzeniach dowiadujemy się z aparatu krytycznego sporządzonego przez redaktora tomu. Również wspomina Prymas o swoich spotkaniach z osobami tak szczególnymi w dziejach Kościoła jak papież Jan XXIII (s. 255–257), z ludźmi przez niego bardzo cenionymi, pracującymi owocnie dla dobra Kościoła i Narodu, abp. Antonim Baraniakiem, bp. Janem Czerniakiem, bp. Karolem Wojtyłą, ks. Stefanem Niedzielakiem, ks. Józefem Rybczykiem, bp. Zygmuntem Choromańskim, abp. Eugeniuszem Baziakiem (np. s. 172), Stanisławem Radziwiłłem, abp. Janem Królem. Dopiero z przypisów redaktora dowiadujemy się, jak wielkie to były postacie, jak bardzo zasłużone dla Kościoła (np. s. 5, 12). Cenne poznawczo są relacje z osobistej rozmowy Prymasa z Janem XXIII dnia 25 lutego, oraz spotkań polskich biskupów z papieżem w dniach 8 października i 25 listopada. Zwięźle wspomina on inne spotkania Papieża z polskimi biskupami (np. 13 listopada). Najszerszej swoje wypowiedzi prymas Wyszyński przytacza wspominając rozmowy z ojcem św. Janem XXIII (s. 56, 84). Wobec papieża miał odwagę wyrażać swój pogląd na szanse i zagrożenia dla Kościoła związane z rozpoczętym w tamtym czasie dialogiem z reżimem komunistycznym. Był twardym dyskutantem dla przedstawicieli władzy ludowej oraz powiązanych z tą władzą pisarzy i dziennikarzy.

Bardzo dokładne i obszernie relacje zapisał Prymas z obrad I sesji Soboru Watykańskiego II i ze spotkań w Rzymie przy okazji sesji soborowej (trwało to w okresie 7 X – 12 XII 1962, s. 253–350). Z zapisków poznać można intere-

sującą, związaną z soborem, politykę paszportową władz PRL oraz Prymasa. Kardynał Wyszyński wykorzystywał wszelkie okazje, aby przedstawiać prawdziwy obraz pracy Kościoła w Polsce, w tym trudnych uwarunkowań personalnych, jak np. dążenie do uregulowania statusu biskupów polskich w Gdańsku i Olsztynie (np. s. 254, 328–329).

Prymas prostuje obiegowe nieprawdziwe opinie o Piusie XII (s. 57–58). W zapiskach widać wielką rozwagę i cierpliwość Prymasa (np. s. 74, 81, 155 – sprawy ATK i KUL, stosunek do „Znak”, PAX i Kół Księży „Caritas” – np. s. 171).

Wiele jest wzmianek Prymasa o spotkaniach ze świeckimi, z małżonkami, rodzinami z dziećmi, lekarzami, o kazaniach i przemówieniach do nich (s. 9, 10, 160); inicjuje list Episkopatu o obowiązku przeciwstawiania się ateizmowi (to rak duszy), programowej ateizacji i biologicznego wyniszczania narodu przez politykę ułatwiania antykoncepcji i aborcji (np. s. 158–160).

Z zapisków wyłania się wielka dyscyplina duchowa Prymasa. Prawie w telegraficznym skrócie wylicza swoje zajęcia, spotkania, czasem i opinie. Tylko wyjątkowo ocenia osoby i zdarzenia, bo z reguły nie ujawnia swoich przeżyć emocjonalnych. To podnosi rangę i wiarygodność zapisów i wszystkich relacji.

Bardzo cenne są wnikliwie, choć skrótowe przypisy, zawierające ogrom zgromadzonego przez Redaktora materiału historycznego, w tym rozszyfrowanie wielu nazwisk i nazw instytucji, które objaśniają, naświetlają i umożliwiają właściwe odczytanie zapisków prymasa Wyszyńskiego. Na wielkie uznanie zasługują treściwe objaśnienia nazw kongregacji, urzędów i tytułów, uwzględniające tak rok 1962 jak i czasy obecne. Podkreślić też należy, że indeks osób jest dokładny i bardzo przydatny.

Przedstawione opracowanie źródłowe ma bardzo duże znaczenie poznawcze. Dokładnie prezentuje ono refleksje i decyzje, w tym decyzje personalne i regulacje prawne inspirowane lub wydawane przez prymasa Wyszyńskiego. Pokazuje sposób kierowania Kościołem w Polsce, a także troskę Prymasa o godne reprezentowanie interesów Polski i Kościoła za granicą. Ale daje też wyjątkową okazję poznania nastawienia władz PRL oraz pro-partyjnych publicystów do niego i do całego Kościoła w Polsce.

Autor opracowania dobrze wykorzystał bogate źródła i opracowania do analizowanych tematów. Wykazał się dobrą znajomością historyczną i prawną analizowanej problematyki, wnikliwością badawczą i szerokim wykorzystaniem literatury. Język zawartych w przypisach komentarzy jest poprawny, jasny i staranny. W interpretacji zapisów Prymasa redaktor wykazał się rzeczowością i naukową bezstronnością.

Tę cenną publikację z całym przekonaniem polecam nie tylko historykom, badaczom historii państwo-Kościół, prawnikom, duszpasterzom, lecz także wszystkim zainteresowanym wiarygodnym poznaniem historii Kościoła w Polsce tego okresu, w tym studentom i młodzieży. Publikacja szczególnie polecana jest zaangażowanym katolikom oraz dojrzałym intelektualnie innym chrześcijanom.